

A photograph of seagulls flying over a coastal town with buildings and a harbor. The sky is blue with some clouds. The seagulls are white with yellow beaks and feet. The town below has buildings and a harbor with a red boat.

urgenda

TEXEL GEEFT ENERGIE

KEUZES & ACTIE VOOR 2040

PERSOONLIJK EXEMPLAAR

JOUW ENERGIE?

Dit document is een tussenresultaat van een visievormingsproces waar een vijftiental Texelaars de afgelopen anderhalf jaar aan heeft gewerkt. Deze analyse en keuzes voor Texel zijn op 9 september 2009, de dag van de duurzaamheid, gepresenteerd aan het eiland en de rest van Nederland.

Dit document is jouw persoonlijk exemplaar. Wij vragen je om terugkoppeling te geven over de keuzes, de projecten en de doelstellingen van ‘Texel Geeft Energie’! Van welke beelden, doelstellingen of projecten krijg jij energie?

Laat het weten door te mailen naar:
mijnbijdrage@texelgeeftenergie.nl

Pepik Henneman, Marjan Minnesma en Jan Rotmans van Urgenda, hartelijk dank voor jullie inspiratie bij het ontwikkelen van deze visie. Verder uiteraard ook dank aan iedereen die in welke vorm dan ook heeft bijgedragen aan de totstandkoming hiervan, en die hier niet genoemd is.

Wij staan achter deze visie:

Annette van Ruitenburg
Bouke Weber
Brendan de Graaf
Chris Veltman
Erik van der Spek
Floris Parlevliet
Frank Gorter
Herman Ridderinkhof
Jacco Dros
Jan van Andel
Mark van Rijsselberghe
Nienke Bloksma
Pieter de Vries
Rikus Kieft
Robin Konijn
Wouter de Waal

INHOUD

Inleiding	4
DEEL I NOODZAAK	
Ontwikkelingen op Texel	7
Duurzaam kapitaal van Texel	11
Energie en vervoer	12
Water en klimaat	14
Landschap en natuur	16
Toerisme en recreatie	18
Identiteit en cultuur	20
Bestuur en zelforganiserend vermogen	22
Conclusie	25
DEEL II TOEKOMST	
Texel geeft energie	28
Oplaadstation Texel	29
Het eiland dat energie levert	34
Tested&Tried on Texel	36
Duurzaam kapitaal en dynamiek na 2009	41
Projecten die de toekomst bepalen	42
Beleven van het beleven actie-onderzoek	42
Zilte Teelt	42
Regelluwe proefruimte	43
Hall of fame, walk of fame Tested on Texel	43
Testboot	43
Nieuwe dijken & zandsuppletie	44
Texel energie online	44
Colofon Urgenda	46

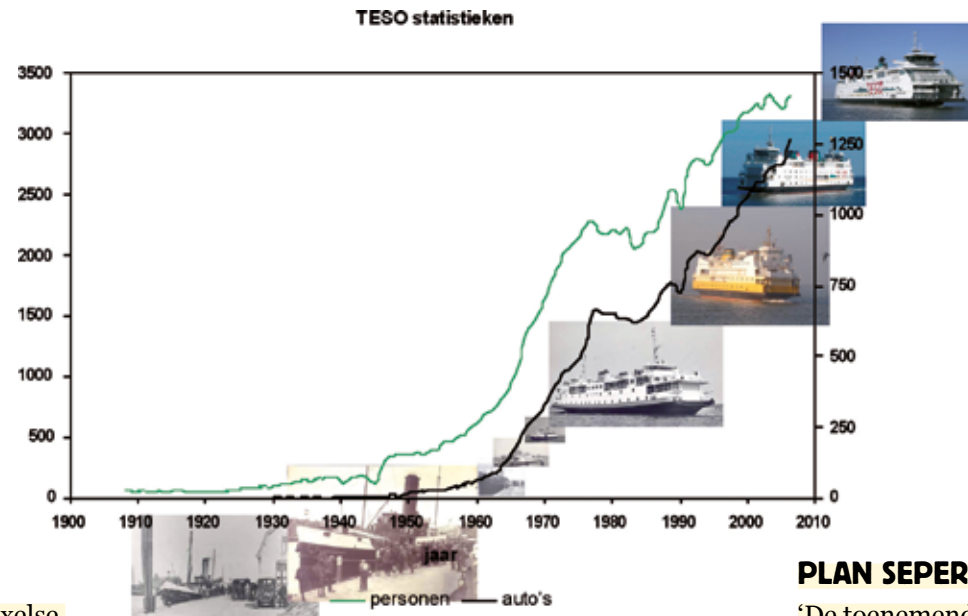
INLEIDING

WIE ZIJN DE VERANDERAARS OP TEXEL? WIE BEPALEN DE KOERS VAN HET EILAND? WAT IS DE AFGELOPEN 50 JAAR HETZELFDE GEBLEVEN? WAT IS DE AFGELOPEN 50 JAAR VERANDERD? WILLEN TEXELAARS DAT? HOE ZIET EEN DUURZAAM TEXEL ERUIT?

Eens in de zoveel tijd gooien de bewoners van Texel vanuit een gevoel van urgentie het roer om. Ze kiezen voor een nieuwe koers, soms tegen de heersende opvattingen in en bepalen door nieuwe activiteiten met een ander perspectief de toekomst van het eiland. Texel blijft daardoor een leefbaar en mooi, open, rustig en economisch vitaal eiland. Zo is de huidige situatie op Texel nog steeds sterk bepaald door o.a. de oprichting van de gezamenlijke veerdienst TESO en het plan SEPERS, waardoor het aantal toeristen op Texel binnen een bepaalde bandbreedte blijft.

De koplopers die in de jaren 70 aan de wieg stonden van het plan Sepers geven nu het stokje over aan een nieuwe generatie Texelaars om richting te geven aan de volgende ontwikkelingen op het eiland. Samen met het Urgendateam onderzocht een 15-tal Texelaars of en hoe Texel een duurzaamheidsproeftuin kan worden.

In een interactief arenaproces plaatsen deze frisdenkers en dwarskijkers de ontwikkelingen in een historisch perspectief en analyseren zij het duurzame kapitaal van Texel. Vanuit een gemeenschappelijk gevoel voor urgentie komen ze tot toekomstbeelden, doelstellingen en toekomstbepalende projecten voor Texel in 2040.

TESO

‘Rond 1910 start dokter Wagemaker met een Texelse veerdienst maatschappij, omdat Texel mee wil in de vaart der volkeren en niet afhankelijk wil zijn van anderen voor de verbinding met de wal.

De Koninklijke N.V. Texels Eigen Stoomboot Onderneming (TESO) is een onderneming zonder winstoogmerk. Van de 3000 aandeelhouders komt het overgrote deel van Texel. De opschaling en modernisering van de veerboten is bepalend geweest voor de groei van de toeristische activiteiten op het eiland.’

PLAN SEPERS

‘De toenemende welvaart op de wal leidt tot een explosieve groei van het toerisme in de jaren ‘60 en ‘70. Op Texel zag men dat ongebreidelde groei en lange wachttijden voor de boot, Texel geen goed deden. Met het plan Sepers keert men het tij en wordt de toekomst van het eiland bepaald door een beperking van het aantal toeristen (max. 47.000 slaapplekken op het eiland) en ruimtelijke zonering van toeristische accommodaties.’

DEEL I NOODZAAK TOT VERANDERING

ONTWIKKELINGEN OP TEXEL

ONTWIKKELINGEN BINNEN 5 JAAR WORDEN SYSTEMATISCH OVERSCHAT, TERWIJL ONTWIKKELINGEN OP LANGE TERMIJN SYSTEMATISCH WORDEN ONDERSCHAT

Texel is een eiland en het klimaat verandert. Het levensverhaal van Texel hangt misschien af van de waarde die het eiland heeft voor de rest van Nederland. Goede connecties met het vaste land zijn dan belangrijk.

De grootte en de ligging van Texel verandert door de eeuwen heen o.a. door duinaangroei en kweldervorming. In het begin van onze jaartelling was het eiland al bewoond. Langzamerhand werden door de pioniers dijken aangelegd en werd stukje voor stukje land op de zee veroverd. Naast de regionale landbouw- en visserijfuncties, heeft Texel tot tweemaal toe een strategische functie gehad voor het vaste land: de logistieke functie in de Gouden Eeuw en een recreatieve functie in de twintigste eeuw.

Het is waarschijnlijk dat toerisme de komende decennia de dynamiek op het eiland zal blijven bepalen. Het is echter niet vanzelfsprekend dat Texel over 100 jaar nog zal bestaan. Zeespiegelstijging gerelateerd aan klimaatverandering zal grote veranderingen teweeg brengen in het Waddengebied en ook op Texel. 'Om de Waddeneilanden veilig en bewoonbaar te houden, moeten de waterkeringen van de eilandpolders verbeterd worden of anders moet op termijn worden overgestapt op een meer hoogwaterbestendige inrichting' staat in het plan Veerman.

TEXEL IS DE NOSTALGIE VAN HET NEDERLAND VAN MORGEN

Terwijl de betekenis van landbouw en visserij de afgelopen decennia is afgenomen, is toerisme de voornaamste bron van dynamiek geworden. Veel Texelaars leven indirect en direct van het toerisme. Net als in andere regio's ontgroent en vergrijsst Texel. Wat zijn andere ontwikkelingen die de toekomst van het eiland gaan bepalen? Hoe ziet toerisme op Texel er dan in 2040 uit? Waar leven Texelaars van in 2040?

Om een bijzonder Waddeneiland met eigen karakter te blijven, zijn keuzes noodzakelijk plus een eilandregie. De structuurvisie 2020 van de gemeente is een goede eerste stap, waar we op voort kunnen bouwen. 'Texel geeft energie' gaat verder.

Nederland, een welvarende Delta, staat aan de vooravond van een enorme maatschappelijke transformatie. De economische groei van de afgelopen 50 jaar ging samen met metropoolvorming en immigratie. De komende 50 jaar zal de invloed van andere culturen sterk toenemen en leiden tot nieuwe gewoontes en behoeftes.

Naast deze culturele transformatie zien we ook de grote druk op de omgeving die de hoge concentraties met zich mee brengt, plus de effecten van klimaatverandering en wereldwijde schaarste aan grondstoffen en fossiele brandstoffen. Willen we deze veranderingen goed kunnen opvangen en prettig blijven leven in Nederland, dan vraagt dat om nieuwe vormen van omgang met water, ander bestuur, en duurzamer denken en doen op het gebied van bouwen, wonen, eten en reizen. Ook op Texel.

Anno 2009 vormt naast de natuur, het strand en de zee, rust, traagheid en ruimte de aantrekkingskracht van Texel. Het eiland ligt schijnbaar buiten het bereik van transformerende dynamiek in de rest van Nederland. Het open polderlandschap, de kleine kernen en de autochtone cultuur zijn vergelijkbaar met die van de Randstad in de jaren 70. Bezoekers herkennen in Texel het Nederland van vroeger. In de toekomst wordt het zuiden van Europa steeds warmer en minder aangenaam om te vertoeven in de zomer. Nederland wordt een belangrijker vakantie-land, wat kansen biedt voor Texel. Dat geldt echter ook voor Duitsland, Denemarken en de rest van Scandinavië, waar ook vele eilanden strijden om de toeristische klant.

TOERISME IS DE KURK WAAR HET EILAND OP DRIJFT

Toerisme, de economische motor van Texel, lijkt zich te ontwikkelen op Texel zonder duidelijk gevoel voor richting, zonder eilandregie. Vooral mensen uit Noord Holland komen af op Texel: jong, oud en gezinnen. Maar hier lijken geen duidelijke keuzes voor gemaakt. Er komen steeds meer winkelketens op Texel die je ‘aan de overkant’ ook ziet (C&A, HEMA, Scapino...). De eigenheid van de Texelse dorpen vermindert daardoor. Als Texel een voldoende grote en kapitaalkrachtige groep toeristen wil blijven trekken, dan is een duidelijk en herkenbaar profiel noodzakelijk. Sommigen geven aan dat Texel op moet passen om niet langzaam af te glijden naar een soort ‘toeristisch bedrijventerrein’, zonder eigen karakter.

‘Vakantiewoonwijk Texel’ is een cartoonesk scenario van wat er zou kunnen gebeuren als Texel letterlijk vertraagd de ontwikkelingen doormaakt die de rest van Nederland ondergaat. Er zijn al vele ontwikkelingen ingezet om Texel ver van dit doemscenario te houden. Het beleid en de manier van denken zijn er op gericht om de huidige kwaliteiten van het eiland te versterken de komende 10 jaar.

‘Texel geeft energie’ gaat verder. Texel houdt oude waarden vast en gaat toch mee met de tijd. Texel loopt 70 jaar voor en is de nostalgie van vroeger. Texel maakt een enorme inhaalslag en loopt 2 generaties op achter. Het eiland van de voortschrijdende nostalgie dat tevens proeftuin van Nederland wordt. Een duurzame, bruisende proeftuin, levenskunst midden in het water.

DOEMSCENARIO 2050 VAKAN TIEWOONWIJK TEXEL

Het toerisme is met 25 % afgenomen. Het eiland wordt bestuurd vanuit Den Helder. De dijken zijn recht getrokken en systematisch verhoogd. Forenzen pendelen dagelijks met hun auto over de duinbrug naar Noord-Holland. De woonwijken bestaan uit verouderde Vinex rijtjeshuisjes met elk een eigen CV ketel en parkeerplaats. Den Burg is een typisch provinciestadje met een winkelcentrum waar alle landelijke winkelketens te vinden zijn. Alle consumentenproducten en diensten komen van de wal. Het land is eigendom van een handje vol agrarische ondernemingen die elke vorm van verandering zien als een bedreiging. Boerderijen zijn omgebouwd tot luxe woningen en maneges. In gesloten recreatiedorpen zullen zij een paar dagen lang eten, slapen en recreëren. Het zelforganiserend vermogen verzwakt, de identiteit wordt folklore, het landschap verrommelt en de natuur verschaalt. Het eiland is volledig afhankelijk van de wal.

TEXEL ZIT GEVANGEN IN EEN SLUIMEREND PROCES WAARIN HET EIGENGEREIDE EILAND ZICH STEEDS VERDER ONTWIKKELT TOT EEN 'EENHEIDSWORST', DIE JE IN IEDERE PROVINCIE-STAD KAN VINDEN

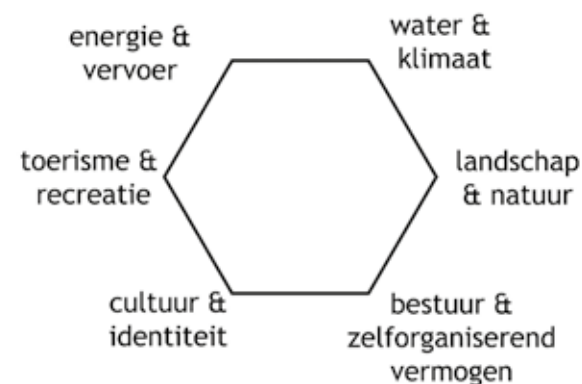
DUURZAAM KAPITAAL VAN TEXEL

Economisch gezien is toerisme de kurk waar het eiland op drijft. Wat zijn de andere kapitalen die bijdragen aan de duurzame ontwikkeling van het eiland? Hoe ontwikkelen die kapitalen zich? Wat zijn de onderliggende verbanden en hoe kunnen deze ontwikkelingen bijdragen aan het 'drijfvermogen' van het eiland?

Na een reeks van interviews met koplopers op Texel en een aantal arenasessies, is een analyse van de ontwikkelingen en het duurzame kapitaal van het eiland gemaakt. In deze duurzaamheidsanalyse worden de ontwikkelingen van een zestal strategische duurzaamheidsdomeinen voor Texel onderzocht, getypeerd en geanalyseerd, nl.:

- Toerisme en recreatie
- Energie en vervoer
- Water en klimaat
- Landschap en natuur
- Cultuur en identiteit
- Bestuur en zelforganiserend vermogen

Texel domeinen van duurzaamheid

JAARLIJKS WORDT DOOR TEXELAARS 30 MILJOEN EURO BESTEED AAN ENERGIE OP DE WAL

ENERGIE EN VERVOER

Het klimaat verandert, fossiele brandstoffen raken op. De omslag naar duurzame energie komt op gang en vraagt naast nieuwe technologieën ook om nieuwe structuren en organisatievormen. Texel kan een pionierende rol spelen. Met meer kennis, verbeelding, actie en innovaties is het mogelijk Texel in 2020 zelfvoorzienend en energieleverend te maken, alleen gebruikmakend van duurzame energie. Dan moet wel alles uit de kast worden gehaald! Bijvoorbeeld de combinatie van duurzame energie, duurzaam bouwen en duurzaam vervoer.

Steeds meer mensen, organisaties en gemeenschappen raken doordrongen van de noodzaak dat we fossiele energie moeten vervangen door duurzame energie. De voorraad fossiele brandstoffen raakt sneller op nu ook vele niet-westerse landen snel groeien en het consumptiepatroon van het westen

lijken over te nemen. Op nationaal, Europees en international niveau worden ambitieuze doelstellingen geformuleerd om klimaatverandering tegen te gaan. Hiervoor wordt gepioneerd met alternatieve bronnen van energieopwekking en nieuwe duurzame energiedragers. De transitie naar duurzame energie vraagt om meer dan nieuwe technologieën. Nieuwe structuren en vormen van organiseren zijn dan ook nodig.

Er is op Texel een breed draagvlak om in coöperatievorm samen te werken en onafhankelijker te zijn van de wal. De recent opgerichte coöperatie TexelEnergie speelt in op een langere traditie om als gemeenschap zelf voorzieningen te organiseren en daarin te participeren. Eén derde van de Texelaars doet nu al mee. Het initiatief geldt als voorbeeld voor andere regio's die manieren zoeken om hun duurzame energiedoelstellingen te halen.

De huidige analyses van alle mogelijkheden om energieneutraal te worden zijn incompleet. Met

meer kennis, verbeelding, actie en innovaties is het wel mogelijk dat Texel in 2020² energieneutraal of energieleverend wordt.

Duurzame energie kan op Texel heel mooi samengaan met duurzame mobiliteit. Landelijk gezien is vervoer goed voor 15% van de energieconsumptie (2007).

Als bijvoorbeeld elektriciteit opgewekt wordt met wind op zee, dan vindt dat 's nachts plaats. De elektrische auto wordt vaak 's nachts opgeladen en alle batterijen samen vormen een mooi opslagmedium voor windenergie. Het feit dat de afstanden nooit lang zijn en men niet hard kan rijden op Texel, maakt de omstandigheden ideaal voor elektrisch vervoer.

Stel je voor: Texel het eerste all-electric vervoergebied! Over 10 jaar rijdt er geen enkele auto meer op fossiele brandstoffen op Texel. Deze auto's blijven aan de overkant.

150 JAAR GELEDEN REDEN DE EERSTE ELEKTRISCHE VOERTUIGEN AL ROND, ZE WERDEN VERDREVEN DOOR DE KOMST VAN DE BRANDSTOFMOTOR

Texel kreeg kort na de eerste wereldoorlog een elektriciteitscentrale die in het park in Den Burg stond. De centrale leverde alleen stroom in Den Burg en alleen overdag. 's Avonds om 11.00 uur werd de generator uitgeschakeld. De machinist (elektro-technicus Adriaan de Wildt) waarschuwde enkele minuten tevoren door het licht te laten knipperen. De mensen hadden dan nog net de tijd om in bed te kruipen of kaarsen aan te steken. In 1927 werd de Texelsche ElektriciteitsMaatschappij (TEM) opgericht, op initiatief van wethouder Reijer Pieter Keijser. Die leverde vanuit een centrale aan het Schilderend in Den Burg uiteindelijk stroom aan heel Texel, maar het duurde nog tot ca. 1955 voordat ook de laatste uithoeken van het buitengebied waren aangesloten. Tot op dat moment maakte men gebruik van gasverlichting. Veel boerderijen hadden ook een kleine windturbine (12 of 24 volt) op het dak die accu's oplaatte, niet alleen voor verlichting maar vooral voor de radio. Vermeldenswaardig is dat het hele elektriciteitsnet van Texel altijd onder-

gronds is geweest, in tegenstelling tot het telefoonnet.

De eigen elektriciteitsvoorziening van Texel was een kostbare zaak. Veel infrastructuur en weinig afnemers. De Texelaars betaalden medio jaren zestig het hoogste tarief van Nederland. Dat was voor de gemeenteraad aanleiding om de zaak aan de provincie (PEN) over te dragen. Die verplaatste de centrale naar Oudeschild in combinatie met een installatie om zeewater te ontzilten en zo in het tekort aan drinkwater te voorzien. Maar ook dat bleek op den duur onvoldoende efficiënt. De centrale werd gesloten en Texel kreeg stroom (en water) via een duiker en een dubbele zeekabel vanaf het vasteland. Vele jaren is energie geen onderwerp van gesprek meer geweest op het eiland. Sinds 2002 is de wens om zelf energie op te wekken weer aanwezig en opgenomen in de lange termijn beleidsplannen. Texel wil inmiddels zelfs zelfvoorzienend zijn in 2020, door alle energie voor het eiland zelf duurzaam op te wekken. Dat is ambitieus, maar niet onmogelijk, als je

ook de mogelijkheden in en op zee meeneemt. De 13.690³ Texelaars zijn met elkaar geen grote energieverbruikers: 20 MW per jaar. Er zijn op en rond Texel veel mogelijkheden voor het opwekken van duurzame energie (wind, water, zon, aard, getijde, zoet/zout, biomassa,). Texel heeft ook de meeste zonuren en hoogste windsnelheden van Nederland. Lastiger is het om de piekbelasting op te vangen tijdens het toeristische hoogseizoen. Deze ligt waarschijnlijk een factor 7 hoger. De verwachting is dat toerisme één van de voornaamste bronnen van economische activiteit zal blijven de komende 50 jaar, dus daar moet een oplossing voor gevonden worden.

² In 2007 formuleerden de gezamenlijke Waddeneilanden een ambitie statement om in 2020 op het gebied van energie en water zelfvoorzienend te zijn.

³ maart 2009

VERZILTING IS EEN TABOE. HET IS ALS INCEST, HET KOMT OVERAL VOOR MAAR NIEMAND PRAAT EROVER. EEN VERZILTE AKKER VERLIEST AAN WAARDE, DENKT MEN

WATER EN KLIMAAT

De geschiedenis van Texel staat in het teken van het gebruiken van het omringende water (jutten, vissen, polderen, bevoorraden, onderzoek, recreatie...). Ook de toekomst van Texel zal worden bepaald door de omgang met water. Texel leeft op een kwetsbare dunne lens van zoet water en jaarlijks worden duizenden kubieke meters zand aangevoerd om kusterosie tegen te gaan. De komende 50 jaar zal klimaatverandering de waterveiligheid en waterhuishouding drastisch beïnvloeden. Het is een gegeven dat kostbare maatregelen op Texel genomen worden om Texel te behouden. Kan Texel haar bedrijvigheid koppelen aan een nieuwe omgang met het water?

Ook op Texel veroorzaakt de watersnoodramp van 1953 veel schade. Er vallen doden en een deel van de duinen verdwijnt. In 1980 vindt nieuwe

dijkversterking plaats. De gemalen zijn één van de grootste energieverbruikers van het eiland. Het Masterplan Water uit 2002 loopt landelijk voor met het zoetwaterbeheer in de grote verscheidenheid aan polders. Een Masterplan II, waarin ook zilte alternatieven worden verkend, wordt nu gemaakt. Uit de interviews met de koplopers op Texel blijkt noch klimaatverandering, noch waterveiligheid in hun beleving een hoge urgentie te hebben. Er heerst een gevoel van veiligheid, want er is tot nu toe immers goed voor Texel gezorgd. De vraag is of dat in de toekomst ook zo zal zijn.

Met het uitkomen van het rapport van de commissie Veerman zijn de gevolgen van klimaatverandering op waterveiligheid landelijk weer op de agenda gezet. Actief menselijk ingrijpen zal nodig zijn in de Waddenzee. Natuurlijke zandsuppletie om mee te groeien met de zeespiegelstijging zal onvoldoende zijn. Extra suppletie is noodzakelijk, net zoals een hoogwaterbestendige herinrichting van de Waddeneilanden.

De Commissie Veerman wijdt niet verder uit over watermanagement op het land en de gevolgen van haar ideeën voor de ruimtelijke ordening. Maar het is duidelijk dat Texel extra kwetsbaar is. Een derde van de kusterosie in Nederland vindt plaats langs Texel.

Nog sneller dan elders in de delta zal de verzilting toenemen naar mate de zeespiegel stijgt. ‘Zoete’ landbouw op Texel is sterk afhankelijk van regenwater. Dit wordt steeds problematischer omdat door klimaatverandering op termijn, droge periodes droger worden en natte periodes natter. Het is dan ook niet verrassend dat op Texel pionierende activiteiten plaatsvinden op het gebied van zilte landbouw.

Het is niet vanzelfsprekend dat Texel over 100 jaar nog bestaat. Water en klimaat vragen dringender dan elders om aandacht. De bestaande normen (welke kans op overstroming accepteren we?) kunnen veranderen en het zal een economische keuze worden welke gebieden worden beschermd.

Stel je voor dat Texel van een zwakte een sterkte maakt en haar bedrijvigheden richt op nieuwe omgang met water en het experimenteren met nieuwe vormen van leven op en met het water.

TEXEL HOT/COOL

De tijdelijke tentoonstelling van Ecomare heet Texel hot/cool. Het is gericht op kinderen en gaat over klimaatverandering op Texel. De tentoonstelling neemt je in een multimedia show mee naar het verleden. In de Eemtijd was het warmer dan nu. Op Texel leefden (voorouders van) exotische dieren: olifanten, nijlpaarden en apen. In de ijstijd die erop volgde liepen er mammoeten, wolven en wolharige neushoorns over de steppe van Texel.

Waarom kijken we naar het verleden? Het leert ons dat klimaatverandering vaker is voorgekomen. En hoe de natuur erop reageert.

Wetenschappers hebben aangetoond dat het klimaat nu ook aan het veranderen is. Als het hier een paar graden warmer wordt, kan dat grote gevolgen hebben voor de natuur. Vogels die nu rond de Middellandse Zee leven, zoals flamingo's en pelikanen, zouden naar Texel kunnen komen. Noordelijke vogels, zoals de noordse stern en rotgans, zullen juist verdwijnen. Het leven in de zee

kan drastisch veranderen en er zullen regelmatig plantensoorten ontdekt worden die hier vroeger nooit voorkwamen.

TEXELAARS ZELF WAARDEREN DEZE NATUUR NIET BEWUST. HET IS VOOR HEN NATUURLIJK

LANDSCHAP EN NATUUR

Naast de zee vormen het landschap en de natuur een groot deel van de toeristische aantrekkingskracht van Texel. Het open landschap, de lucht, de bodem, het water en de biodiversiteit (mede dankzij proactief natuurherstel) zijn van hoge kwaliteit vergeleken met vele stedelijke omgevingen in Nederland. De vraag is hoe dit bijzondere cultuurlandschap en de natuur zich verder kunnen ontwikkelen de komende tientallen jaren.

Texel heeft een zeekant en een natuurkant. Daartussen ligt cultuurlandschap. Het open landschap van Texel is grotendeels gevormd door agrarische activiteiten. Eind 19e eeuw wordt de bijzondere Texelse natuur aan de waddenkant van het eiland ontdekt en later onder de aandacht gebracht door Natuurmonumenten. Sinds eind jaren tachtig wordt proactief gewerkt aan natuurherstel na 150 jaar in cultuur

DE MAXIMALE DRAAGCAPACITEIT IS BIJNA BEREIKT IN HET WADDENGEBIED

brenge van het landschap. Er wordt geen water meer gewonnen uit de duinen, de kustlijn wordt vastgelegd en de Ecologische Hoofdstructuur biedt de mogelijkheid om het areaal natuur te vergroten. Hierdoor vergroot de kwaliteit van de natuur.

Van de 16000 ha op Texel is 8000 ha (50%) landbouwgrond, 4100 ha gras, 3550 ha akker en tuin, 600 ha bloembollen en vaste planten en 20 ha boomgaard. Het landbouwareaal is nu gestabiliseerd maar het aantal bedrijven blijft dalen, ondanks de recente economische opleving door de hogere graanprijzen.

Iedereen op Texel is het erover eens dat landbouw en landschap bij elkaar horen. De vraag is hoe de landbouw als economische bedrijvigheid levensvatbaar kan zijn in de toekomst. Grootschalige akkerbouw of glastuinbouw en intensieve veehouderij lijken uitgesloten, gezien de geringe omvang van het eiland en het belang van het landschap. Verbreding van het

BOEREN MOETEN KUNNEN BLIJVEN BOEREN OP TEXEL. HET LANDSCHAP IS AANTREKKELIJK VOOR TOERISTEN, DANKZIJ DE BOEREN

landbouwbedrijf naar zorg- en recreatiefuncties kan uitkomst bieden. Maar er zijn ook vele mogelijkheden om het beschikbare areaal te gebruiken om te pionieren. Zo experimenteert Texel al jaren lang met gewasveredeling. Er zijn nog meer mogelijkheden zoals het pionieren op het gebied van zilte landbouw. Texel kan ook op eilandniveau beschouwd worden en streven naar het sluiten van grondstofketens op het eiland. Dit zou een bedrijf kunnen worden dat zich richt op het lokaal voeden van mensen op het eiland.

De agrariërs hebben veel te verduren gehad de afgelopen jaren. Ze hadden geen marge. Veel boeren zijn gestopt, alleen de ondernemers zijn doorgegaan. De afgelopen 2 jaar gaat het beter: met de stijging van de graanprijzen, stijgt het inkomen in de hele sector. Ze waren stil omdat ze zich schaamden. Nu krijgen ze weer praatjes en investeren ze in hun bedrijf. 'Knappe spulletjes' willen ze.

HET IS EEN WIT EILAND DAT WITTE TOERISTEN TREKT UIT DE PROVINCIE

TOERISME EN RECREATIE

Toerisme is wereldwijd één van de snelst groeiende economische sectoren. Texel als toeristisch product staat. Het is de kurk waar het eiland op drijft. Sociaal en ruimtelijk is Texel herkenbaar als het Nederland van gisteren. Kan het toeristische aanbod in het teken komen te staan van het Nederland van morgen? Kan het toerisme duurzame ontwikkeling versterken? Kan duurzame ontwikkeling de aantrekkingskracht van Texel versterken?

Texel lift mee op het 'waddeneiland' gevoel. Texel werd als toeristische bestemming voor het eerst ontdekt door vogelaars en badgasten. Toerisme begon 1 april 1908 met het 1e badhotel in De Koog en zette massaal door toen de welvaart en mobiliteit van Nederlanders toenamen. In 1911 werd de VVV geopend. Het vervoer door de boten van NV Teso (1907) groeide binnen een eeuw naar 3-3,5 mln

passagiers. In de jaren '70 werd de basis gelegd voor de omgang met de groeiende stroom toeristen: zonering van toeristische bedrijvigheid en een maximaal aanbod van het aantal slaapplekken (47.000). Door haar grote omvang beperkt de nieuwe TESO boot niet meer het maximale aantal dagtoeristen op het eiland. Op de drukste dag in 2006 kwamen er zo'n 13.000 dagtoeristen naar Texel.

Texel profileert zich nu met redelijke prijzen en een breed aanbod van toeristische voorzieningen met variërende kwaliteit. De huidige omzet ligt rond de 260 mln euro (65 euro per dag en 4 mln overnachtingen). Toerisme zorgt voor 25% van de directe werkgelegenheid en 80% van de indirecte werkgelegenheid. Het is veelal laaggeschoold werk waardoor het gemiddelde bevolkingsinkomen relatief laag is. Toerisme blijft de komende jaren de belangrijkste pijler voor economie.

Net als op Terschelling en Ameland, komt een groot deel van de toeristen uit de directe regio. De helft van de toeristen op Texel komt uit Noord-Holland. 'Dichtbij en toch heel anders' is jarenlang de slogan van het eiland geweest. Sociaal en ruimtelijk is Texel herkenbaar als het Nederland van gisteren.

Toerisme is wereldwijd één van de snelst groeiende economische sectoren: de verwachting is dat in 2020 meer dan 1,5 miljard mensen een internationale reis zal maken, een verdubbeling van het huidige aantal. Anno 2009 lijkt de vrijetijdsmarkt qua complexiteit en diversiteit de arbeidsmarkt te evenaren. Vraag en aanbod van een grote hoeveelheid persoonlijke profielen worden dagelijks met elkaar "gematched". Internet maakt het mogelijk voor iedereen met een druk op de knop te boeken naar de meest vergelegen of kleinschalige bestemmingen.

Net als elders gaat de sector ervan uit dat de toerist nu vooral een bijzondere belevenis en afwisseling

TOEN MET HET BROMMERTJE NAAR BAKKUM, NU MET HET VLIEGTUIG NAAR BANGKOK

wil. Vanuit dit perspectief wordt gestreefd naar een kwaliteitsslag. Inventieve ondernemers die nieuwe producten en diensten ontwikkelen worden graag gezien op Texel. Het onderscheid zal blijven bestaan op de omgeving: het landschap, de zee en de kleinschaligheid. De uitdaging is om na te gaan of het toeristisch aanbod zo aangepast kan worden, dat het past bij de hier gekozen nieuwe thema's zoals "Texel als Oplaadstation", om meer eenheid en richting te geven aan ontwikkelingen.

Kan het toerisme op Texel duurzame ontwikkeling versterken? Kan duurzame ontwikkeling het profiel en de aantrekkingskracht van Texel versterken?

GROEI VAN TOERISME IN NL

In de jaren '60 zijn vakanties met behoud van loon een recht geworden. Het was de bedoeling dat het Nederlandse volk deze vakanties op een gezonde manier zou besteden. Gezondheidsvakanties naar de zee werden dan ook sterk aanbevolen. Bij wet werd bepaald hoe hygiënisch kamperen eruit moest zien.

Nu de massa rijker en mobieler is, wil men steeds verder weg op verkenning. Ook de accommodaties worden luxer. Kamperen en pensions veranderen in stacaravans en bungalows en hotels. Als vluchten eenmaal betaalbaar worden, globaliseert toerisme in een snel tempo. Grote wereldwijde organisaties vangen de massale stromen van toeristen op in groepsarrangementen. Schiphol wordt en is nog steeds een belangrijke luchtvaarthub voor vakantiegangers wereldwijd. Het totaal aantal vakanties in binnen en buitenland neemt nog steeds toe.

EEN VERJAARDAGEN CIRCUIT MET EIGEN WAARHEID EN TROTS

IDENTITEIT EN CULTUUR

Verstedelijkt Nederland maakt een culturele omslag. Identiteit gebaseerd op geografische afkomst maakt plaats voor identiteit gebaseerd op een grote diversiteit van sociale netwerken. Ook Texel transformeert en heeft te maken met de bovenstaande ontwikkelingen, zij het in mindere mate. De sterke Texelse identiteit verbindt en kan de komende decennia zowel een remmende als een katalyserende werking hebben voor verandering.

Veel dorpen zijn de afgelopen eeuw samengegroeid tot de buitenwijken van steden. Deze grotere steden groeien op hun beurt weer samen tot conglomeraties. Waar in 1970 nog nauwelijks niet-westerse allochtonen in Nederland verbleven, bestaan veel stedelijke gebieden nu voor een derde uit allochtonen. Het is de verwachting dat zolang er economische drijfveren bestaan om immigranten werk te verschaffen, immigratie zal blijven plaatsvinden. In

JE MOET ER WEL INDUIKEN (NIEUW- KOMER); TEXELAARS ZIJN TOLERANT: JE KUNT ANDERS ZIJN

2020 neemt het aantal niet-westerse allochtonen toe tot 50% of meer in de grote steden. Nieuwkomers passen zich aan en zullen op termijn ook een transformerende werking hebben: de nieuwe gewoontes veroorzaken nieuwe behoeftes.

Vooralsnog lijken de identiteit en cultuur op Texel nog sterk verweven met het eiland. De oorspronkelijke Texelaars (visserij, landbouw, aannemerij) kennen een sterke culturele eigenheid en eigegeheid (ongeveer 6000 mensen).

Het eiland kent een web van netwerken waardoor mensen verbonden zijn. Texel kent een grote rijkdom aan verenigingen en coöperaties. Vaak worden deze netwerken gemobiliseerd om belangen te behartigen. Een gemeenschappelijk nee is zo voor elkaar.

Een gemeenschappelijke identiteit is een bepalende factor bij verandering. De sterke Texelse identiteit met een open houding, werkt in de hand dat ook

EEN EILAND DAT DRIJFT OP IDENTITEIT KAN NIET ZINKEN

nieuwe bewoners zich verbonden voelen met het eiland en daar verantwoordelijkheid voor nemen en zorg voor dragen.

Een te starre identiteit heeft een remmende werking. Er is durf voor nodig om van identiteit te veranderen. Er is durf voor nodig om mee te denken in plaats van nee te zeggen.

EENMAAL OP DE BOOT BEN JE WEER THUIS...

Gemeenteambtenaren, mensen die werken bij het NIOZ of Ecomare komen vaak van de wal. Mensen werkzaam in het toerisme vormen een gemengde groep van gelukzoekers en Texelaars.

De echte Texelaar wil dat zijn kinderen op Texel geboren worden (niet in Den Helder).

Afhankelijk van uit welk dorp je komt heb je een eigen naam:

Inwoners van Oosterend (Texels: Strenders) werden Gortbikers genoemd. Mogelijk omdat ze veel gort aten, maar dat is niet zeker.

Inwoners van DeKoog (Kòogers) werden soms Fingerbieters (vingerbijters) genoemd omdat de jutters onder hen aan lijkroof zouden hebben gedaan. Aangespoelde verdronken zeelui hadden soms een kostbare gouden ring aan een of meerdere vingers. Maar die was er niet af te krijgen omdat het lijk en dus de vingers na dagenlang rondrijven waren gezwollen. Door de vinger af te bijten kon de ring er

HET ZIT IN DE IDENTITEIT VAN HET EILAND OM ZICH AAN TE PASSEN

toch worden afgehaald. Het is twijfelachtig of dit ooit echt is gebeurd. Maar het gruwelijke verhaal doet het nu eenmaal goed en is daarom veel doorverteld.

Inwoners van Den Hoorn (Hoornders) werden en worden S tienepikkers (stenengooiers) genoemd omdat ze zich agressief opstelden tegenover andere inwoners van Texel, vooral als het jongens waren die hun oog op een Hoornder meisje hadden laten vallen. Deze jongens werden met een regen van stenen onthaald en kozen dan meestal het hazenpad.

Inwoners van Den Burg (Burgers) werden wel Burger Stoepeskijters genoemd. De reden is onduidelijk. Het is in ieder geval niet aannemelijk dat de inwoners van Texels residentie hun behoefte op de stoep deden. Het zal algemeen smalend zijn bedoeld om jaloezie of afkeer te laten blijken jegens de bewoners van Den Burg onder wie zich naar verhouding veel chique notabelen bevonden, waar gewone Texelaars zich niet verbonden mee voelden.

BESLUITVORMINGSTRAJECTEN ZIJN TRAAAG, ER IS WEINIG RUI- MTE VOOR LEIDERSCHAP

BESTUUR EN ZELFORGANISEREND VERMOGEN

De menselijke maat in de verbonden gemeenschap van Texel geeft de mogelijkheid om met leiderschap, visionariteit en daadkracht de remmende werking van het poldermodel te overstijgen om een pioniersrol te vervullen.

De Nederlandse bestuurlijke cultuur, structuur en werkwijze, ons poldermodel, wordt wereldwijd geroemd. Als je met z'n allen enkele meters onder de zeespiegel leeft, dan zijn de gevolgen van beslissingen merkbaar voor iedereen. Het poldermodel staat voor het nastreven van breed maatschappelijk draagvlak door veel partijen te betrekken bij besluitvorming.

Deze vorm van besturen heeft ook zijn keerzijde: besluitvormingstrajecten zijn traag, er is weinig ruimte voor leiderschap, waardoor beleid achter kan lopen op maatschappelijke ontwikkelingen. Institutiona-

lisering in wetgeving en regelgeving heeft in combinatie met een defensieve bestuurlijke houding een extra dempende werking op nieuwe ontwikkelingen. In Nederland is een veel gehoorde klacht dat regelgeving op het gebied van ruimtelijke ordening ontwikkelingen op slot zet. Steeds meer groeit het besef dat maatschappelijk verandering niet vanuit het bestuur, maar van uit de maatschappij zelf komt.

Texel heeft als gemeente sinds 1414 stadsrechten (gekregen van graaf Willem van Beieren). Texel is nog steeds een stad en van oudsher bestuurlijk verbonden met Noord-Holland. Texel staat met de rug naar de andere Waddeneilanden. Dit komt o.a. door de provinciegrens, de geschiedenis en het gebrek aan noodzaak om samen te werken. Gemeentebesturen komen vaak van de wal en worden gezien als professionals op afstand van de Texelse samenleving. Ook op Texel is de klacht dat ruimtelijke ordening niet visie- maar regelgestuurd is, met alle gevolgen van dien.

200 polders met ieder een eigen bestuur, werken ook niet bevorderend, indien je veranderingen wilt doorvoeren.

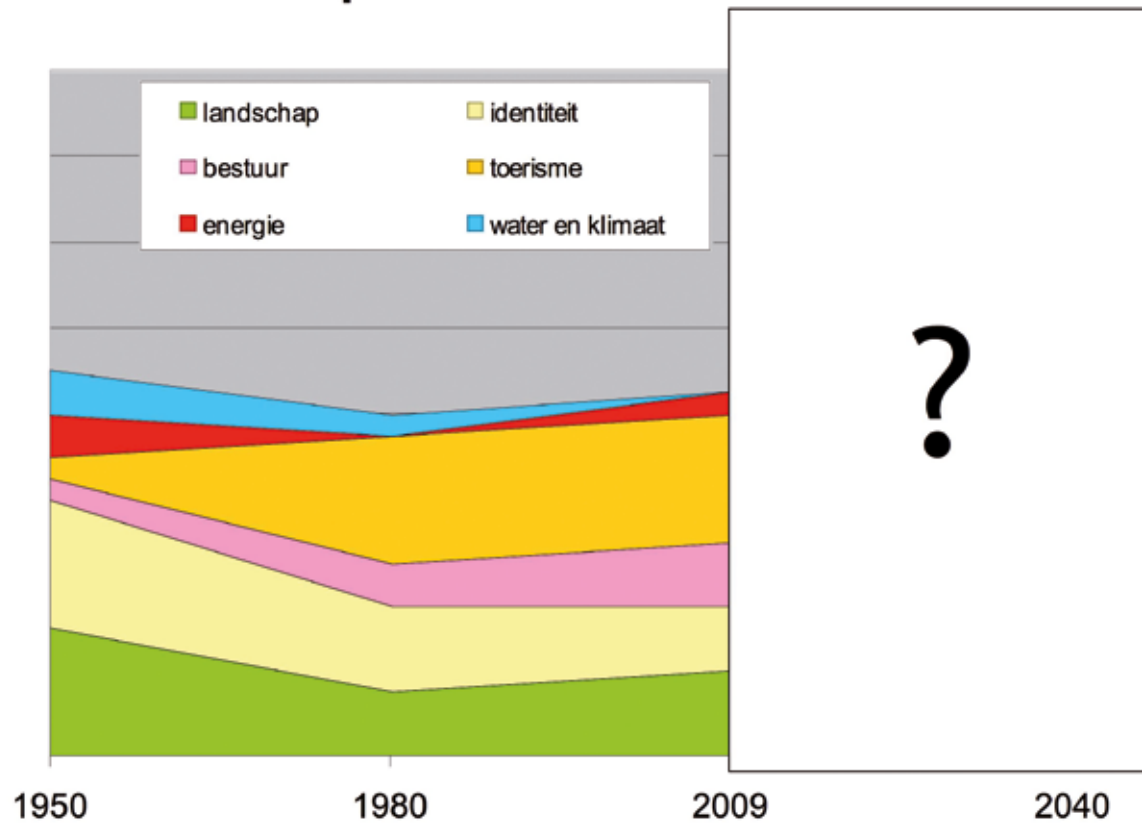
Tegelijkertijd kent Texel de menselijke maat. De visionair en beleidsmaker is ook een praktische uitvoerder. De lijnen zijn kort. Conflicten escaleren vaak niet, want als je zakelijk een meningsverschil hebt, kom je elkaar toch weer privé tegen. Om een alternatieve visie te uiten is in een kleine en nauw verbonden samenleving als die van Texel veel moed, lef en doorzettingsvermogen nodig. Eerder genoemde veranderaars werden in eerste instantie niet serieus genomen.

Texelaars zien niet graag dat de zaken voor Texel van buiten af geregeld worden (Natura 2000, PKB Waddenzee). Liever bedenken ze zelf de oplossingen en voeren ze die uit. Ook hechten ze aan eigen gebruiken en historisch gegroeide praktijken, zoals de 'meierblis'.

TEGELIJKERTIJD KENT TEXEL DE MENSELIJKE MAAT. DE VISIONAIR EN BELEIDSMAKER IS OOK EEN PRAKTISCHE UITVOERDER

Met oog op de komende wateropgave voor het wad-
dengebied, zal Texel moeten samenwerken met de
andere eilanden. Wil Texel zich verbinden met de
toekomst van Nederland, dan vraagt dat om leider-
schap, visionariteit en een sterk zelforganiserend
vermogen. Om nieuwe kwaliteit op dit gebied in
huis te halen, zijn wellicht beter betaalde banen in
het openbaar bestuur noodzakelijk en enkele goede
adviseurs met veel bestuurlijk gewicht.

Duurzaam kapitaal

CONCLUSIE

Texel als toeristisch product staat. Het is de kurk waar het eiland op drijft. Kan het toeristische aanbod in het teken komen te staan van het Nederland van morgen? Kan het toerisme duurzame ontwikkeling versterken? Kan duurzame ontwikkeling de aantrekkingskracht van Texel versterken?

Naast de zee vormen het landschap en de natuur een groot deel van de toeristische aantrekkingskracht van Texel. Het open cultuurlandschap, de lucht, het water en de biodiversiteit zijn van hoge kwaliteit vergeleken met de meeste gebieden in Nederland.

Met meer kennis, verbeelding, actie en innovaties is het mogelijk Texel in 2020 energieleverend te maken, op basis van duurzame energie. Dan moet wel alles uit de kast wor-

den gehaald! Bijvoorbeeld de combinatie van duurzame energie, duurzaam bouwen en duurzaam vervoer.

De komende 50 jaar zal klimaatverandering de waterveiligheid en waterhuishouding drastisch beïnvloeden. Het staat niet vast dat de kostbare maatregelen om Texel te beschermen voor de lange termijn ook genomen zullen worden. Kan Texel haar bedrijvigheid koppelen aan nieuwe omgang met water?

De sterke Texelse identiteit verbindt en kan de komende decennia zowel een remmende als een katalyserende werking hebben voor verandering. De menselijke maat in de verbonden gemeenschap van Texel geeft mogelijkheid om met leiderschap, visionariteit en daadkracht de remmende werking van het poldermodel te overstijgen en een pioniersrol te vervullen. Wil Texel die rol vervullen?

DEEL II TOEKOMSTPERSPECTIEF

TEXEL GEEFT ENERGIE

In april 2009 is het boek ‘43 Waddeneilanden, Nederlandse, Duitse en Deense parels in de Noordzee’⁴ uitgebracht. Het boek geeft een compleet overzicht van alle Nederlandse, Duitse en Deense Waddeneilanden.

Het boek geeft naast praktische informatie ook een beeld van het eigen karakter van elke eiland: “Rustzoekers strijken neer op eilanden als Spiekeroog of Schiermonnikoog, natuurliefhebbers kiezen voor Fanø, Wangerooge of Amrum, terwijl cultuurliefhebbers afreizen naar Norderney.” Stel je voor dat in de herdruk van 2040 het volgende over Texel wordt opgenomen:

Texel geeft energie

Texel is het menselijk energiesysteem gaan begrijpen. Uit de hele wereld komen mensen naar Texel om op te laden. In dertig jaar tijd hebben Texelaars zich ontwikkeld tot meesters in de menselijke ener-

gie. Elke reis begint en eindigt met de vraag: “Hoe zit het met jouw energie?” Elke bezoeker wordt een persoonlijk programma aangeboden om energie op te doen op het eiland. Het resultaat van deze verdiepingsslag in de Texelse recreatiesector rechtvaardigt het nieuwe devies van de VVV: Texel, je komt bewust weer terug

‘Oplaadstation Texel’ is een van de drie toekomstbeelden uit het toekomstperspectief Texel geeft energie. In dit perspectief neemt Texel een pioniersrol op zich en transformeert het eiland zichzelf tot een proeftuin voor bewuste recreatie, duurzame innovatie en duurzame energie.

In het toekomstbeeld ‘Tested & Tried on Texel’ wordt verkend hoe doorgepakt kan worden op de eigenheid en kleinschaligheid van het eiland om als testeiland te kunnen dienen.

In 2020 is Texel energieneutraal, althans dat is de huidige doelstelling op het eiland. In het toekomst-

beeld ‘Texel geeft energie’ wordt verder ingespeeld op deze ontwikkeling en wordt verkend hoe het eiland kan uitgroeien tot een energieleverancier van vele vormen van kleinschalige duurzame energie.

OPLAADSTATION TEXEL

Mensen komen naar Texel om te recreëren. Ze voelen zich aangetrokken door de duinen, het strand, de natuur en de recreatievoorzieningen. In de kern is re-creëren jezelf vernieuwen. Het gaat om loslaten en opladen.

De schatting is dat Texel tussen 30 en 100 bewoners rijk is die een bijzondere gave hebben. Ze hebben een extra voelspriet voor ‘...menselijke energie. Deze kwaliteit zetten ze in hun praktijk in als therapeut, diëtist, arts, kunstenaar, schoonheidsspecialist...’

Stel je voor wat er zou gebeuren als deze kennis wordt aangewend om Texel als re-creatie bestemming verder te ontwikkelen. Stel je voor dat Texel dat ene van de 43 Waddeneilanden wordt waar het functioneren van menselijke energie begrepen wordt en vertaald wordt naar een ultiem gastheerschap.

Uit de gesprekken die de arena heeft gevoerd blijkt dat het onderwerp lastig onder woorden te brengen is en nog lastiger concreet te maken is. Als je in algemene termen over menselijke energie praat wordt het al snel vaag en zweverig, of juist heel plat. Voor iedereen betekent het iets anders. Menselijke energie krijgt pas betekenis als je het naar een persoon vertaalt. Hoe voel jij je nu? Hoe zit het met jouw energieniveau? Wat geeft jou energie? Wil je verder de diepte in, nieuwe wegen verkennen?

Hoe pril ook, wij hebben gekozen om menselijke energie als uitgangspunt te gebruiken voor de ontwikkeling van de toeristische sector:

Keuze

Texel geeft energie kiest ervoor om de intensiteit en de ervaring van een bezoek aan Texel te vergroten door menselijke energie als uitgangspunt te nemen voor de ontwikkeling van het eiland als re-creatie bestemming. Texel geeft ruimte om tot je zelf te komen.

Omslag

Van	Naar
Ontspannen	Opladen
Bezoeken	Ontmoeten
Verleiden	Leiden
Beleven	Beleven van het beleven
Verkokerd	Holistisch

Toekomstbeeld

Als je in 2040 van Texel vertrekt voel je dat je meer energie hebt dan bij aankomst. In 2040 laat Texel zien hoe zorg, arbeid, kunst, spiritualiteit, kennis en recreatie energetisch met elkaar verbonden zijn. Op Texel kun je veilig ontdekken waarvan je energie krijgt.

Door de jaren heen heeft Texel een toegankelijk aanbod ontwikkeld waaruit een programma voor jou wordt samengesteld aan de hand van een aantal vragen. Op basis van expertise en vertrouwen adviseren Texelaars hun gasten hoe zij hun verblijf kunnen inrichten.

Rondom de eeuwwisseling besteedde je bij de voorbereiding van een bezoek aan Texel vooral aandacht aan het vinden van een plezierige verblijfslocatie en leuke dagactiviteiten. Aanbieders van toeristische diensten probeerden je met prijs-kwaliteitverhouding en originaliteit naar hun bedrijf te verleiden. Energie opdoen op Texel gebeurde onbewust.

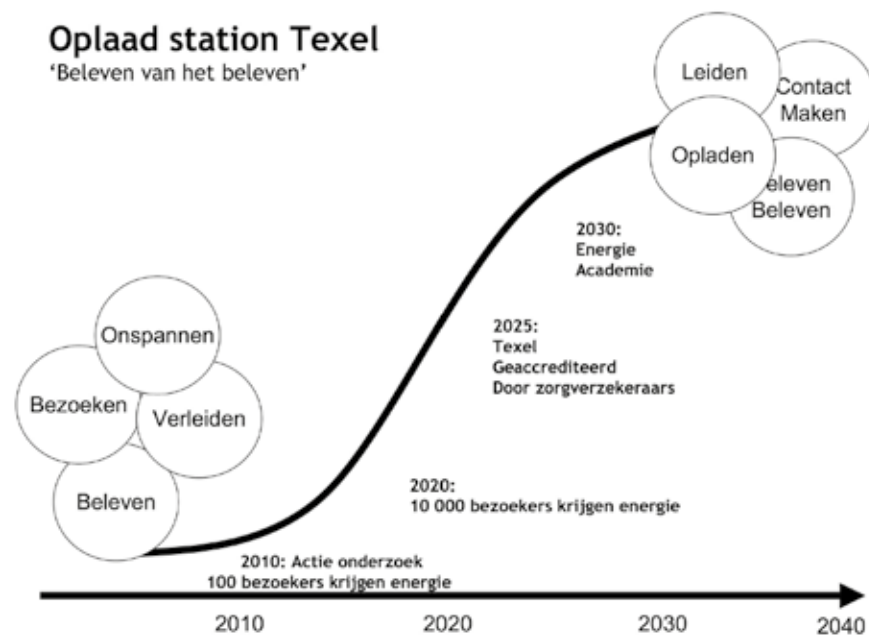
Vanaf 2009 wordt gepionierd met het geven van menselijke energie. In 2009 krijgen de eerste bezoekers de mogelijkheid om deel te nemen aan het energieprogramma. Op basis van een uitvoerig intakegesprek kunnen ze kiezen voor de snelladers (48 uur) of de druppelladers (paar weken) en krijgen ze een debriefing achteraf.

De groep getalenteerde energietherapeuten leert de verschillende werkwijzen van elkaar kennen. Ervaring worden uitgewisseld en gereflecteerd vanuit diverse filosofieën, theorieën en methodieken.

In 2010 krijgen 100 bezoekers advies over hoe ze hun verblijf kunnen inrichten waarna ze worden gevolgd.

In 2020 nemen 10.000 bezoekers deel aan het energietraject. Naar mate de ervaring groeit wordt de intake en de debriefing versneld en deels geautomatiseerd, totdat deze in 2015 al op de veerboot plaats kan vinden onder het motto van Vertrouwen, Overgave & Durf. In 2017 biedt Texel energieleverende congressen aan. Het gemeenschappelijke en individuele programma wordt zorgvuldig samengesteld zodat alle deelnemers met meer energie terugkeren.

Het idee slaat aan en in 2025 wordt Texel door zorgverzekeraars erkend als officieel oplaadstation. In 2030 wordt de Interdisciplinary Personal Energy Academy opgericht, waarin opleidingen en cursussen worden aangeboden.

IK HEB EEN ENERGIEZENUW

Ik heb een energiezenuw. Ik voel gelijk aan hoe iemand in zijn energie zit. Vaak is dat negatief. Vaak blijkt dat er maar een kleine verandering nodig is om een omslag te maken naar positieve energie. ‘Er kwam een aannemer uit Groningen bij ons langs. Een grote sterke man. Tijdens het gesprek aan de keukentafel bleek hij moe te zijn. Al snel bleek hij last te hebben van alle negatieve energie en problemen met zijn klanten. Al die ellende die hij met zich mee moest nemen. Mijn vrouw en ik hebben hem tips gegeven hoe hij zich voor die negatieve energie kan afsluiten. Hij is yoga gaan doen en gaan mediteren. Onlangs belde hij enthousiast: ‘Bedankt, ik hou van jullie!’ en hij was vergeten onze verbouwingsvergunning aan te vragen waarvoor hij oorspronkelijk was gekomen.’

CASUS: DE ENERGIELEVERENDE FAMILIEREÛNIE

Ik ga drie dagen naar Texel om met mijn partner, kinderen, broers, twee schoonzussen en neefjes en nichtjes het huwelijksjubileum van mijn onze ouders te vieren. Net als in andere families zijn er spanningen. De broers lijken steeds meer op hun echtgenotes. De kinderen vragen om veel aandacht. Opa is tevreden als iedereen tevreden is maar geeft nooit aan wat hij zelf wil. Oma is de hele dag bezig met opruimen en schoonmaken. Hoe kunnen wij ervoor zorgen dat wij allemaal met meer energie terugkomen?

BODY & BREINFESTIVAL

Uit de uitnodiging voor de informatieavond voor het Body & breinfestival op 28 mei: ‘Iedereen wordt namelijk met een Body en met een Brein geboren, maar leren over het algemeen niets tot weinig over hoe we beter met deze twee om kunnen gaan. Nu kunt u denken, ik heb dat niet eerder nodig gehad dus waarom zou ik mij daar druk over maken. Als bedrijfseigenaar wilt u over het algemeen graag weten wat in het hoofd van uw klant omgaat, zodat u hem of haar beter van dienst kan zijn, maar ook zodat u en uw werknemers zelf productiever kunnen zijn. Beide voorbeelden hebben alles te maken met de Body en het Brein, hoe beter u deze begrijpt, hoe groter de kans dat u uw productiviteit t.o.v. uzelf en t.o.v. uw klanten verbetert. En daarmee ten opzichte van uw gezondheid.’

HET EILAND DAT ENERGIE LEVERT

Er is een omslag gaande op Texel naar duurzame energie. Ondernemers, beleidsmakers en bewoners kijken dezelfde richting op: in 2020 is Texel energieneutraal en daarmee ontstaat nieuwe werkgelegenheid.

Een masterplan wordt nog dit jaar uitgewerkt. Er gaan geluiden op om met een ontwikkelingsbedrijf kapitaal aan te trekken en te investeren in kleinschalige duurzame energiewinning en gebruik te maken van bewezen technologie.

Op Texel is veel wind, veel zon, veel water, veel bos en er ligt op enkele kilometers diepte een grote warmwaterbron. Allemaal duurzame energiebronnen die nu nog mondjesmaat benut worden. Texel kan haar eigen energie opwekken en een proeftuin worden voor nieuwe manieren van energie opwekken, omzetten, distribueren, gebruiken en zichtbaar maken voor geïnteresseerden.

Keuze

Texel geeft energie kiest ervoor om Texel in 2040 een energieleverend eiland te laten zijn en de inspanning en ontwikkeling ook na 2020 door te pakken. Hiervoor is de volgende omslag nodig:

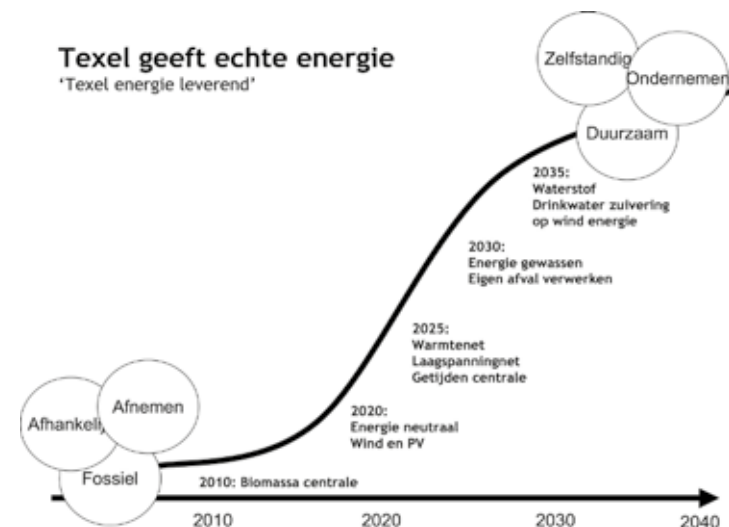
Omslag

Van	Naar
Afhankelijk	Zelfstandig
Fossiel	Duurzaam
Afnemen	Ondernemen

Met de huidige ambitie is Texel in 2020 energieneutraal.

De benodigde energie wordt op en rondom het eiland opgewekt met bewezen technologie:

- windmolens
- verschillende vormen van biomassa
- zonnepanelen en andere zonnepanelen
- diepe geothermie
- getijdenenergie

Toekomstbeeld

De kleinschaligheid van het eiland en de relatief geringe energiebehoefte maken het mogelijk om op kleine schaal vele energiebronnen te benutten. Bewezen technieken worden op Texel toegepast en kunnen mede dankzij de kleinschaligheid van Texel verder getest worden. Zo worden bijvoorbeeld verschillende bio-brandstoffen, zoals bermgras en olifantengras uitgetest in de nieuwe biomassacentrale.

Houtafval en snoeihout worden gebruikt in een installatie die warmte en energie levert voor woning, school en zwembad.

Rond de haven en iets verderop in de Waddenzee wordt windenergie opgewekt. De nieuwste molens komen eerst naar Texel. Een deel wordt gebruikt om water in een hoger gelegen bassin te pompen. Wanneer er weinig wind is, kan - door het water te laten zakken - ook energie opgewekt worden.

De visvriendelijke getijdencentrale wordt door experts uit de hele wereld bezocht.

Financiering vindt plaats volgens het Texel-model.

Ook slimme koppelingen tussen verschillende energievormen kunnen op Texel worden uitgeprobeerd.

Texel wordt expert in het implementeren van duurzame energie.

Bij elke nieuwe ruimtelijke ontwikkeling wordt een nieuwe energie-infrastructuur aangelegd om ook na 2020 door te kunnen pakken. Zo wordt gewerkt aan een laag- naast een hoogspanningsnet en een warmtenet waardoor verliezen geminimaliseerd worden. Vanuit het energiefonds worden nieuwe energieleverende activiteiten gefinancierd: getijdencentrale, energiegewassen, afvalverwerking met kleine plasmacentrales, enzovoort. Ook na 2030 worden nieuwe beschikbare energiebronnen en -dragers aangewend, zoals waterstof. De koppeling wordt uitgewerkt tussen verschillende domeinen:

elektrisch vervoer voor het leveren en opslaan van energie, zoet water maken met windenergie, etcetera.

Afval wordt nauwelijks nog van Texel afgevoerd, maar veelal benut.

Alle nieuwe huizen en straten zijn energieleverend. Uit asfalt halen we energie en alle daken worden benut. Texel probeert alle vormen van windenergie uit, van kleine geluidloze molens op de garage, tot futuristische molens in de haven van Texel, die een baken worden voor alle zeilers op de Waddenzee.

EEN WEEKJE ALL-ELECTRIC

Naar Texel reis je met je eigen auto of de trein. Eenmaal aangekomen bij het grote ondergrondse parkeerterrein, zet je je auto neer en meteen komen er drie vriendelijke jongens aanlopen die je spullen overladen op een karretje en je meenemen naar een elektrische auto. Je eigen Texel Car (TC). Met je TC ga je op de boot en rijd je naar je huisje, wat bedekt is met zonnepanelen en een gezellig draaiende windbol op de dakrand heeft. Eenmaal op Texel staan de fietsen en elektrische busjes overal klaar, dus heb je je auto nauwelijks nodig. Je krijgt korting als je hem inlevert en de hele week niet gebruikt, tot je weer weggaat. In je huisje is geen gas meer. De elektriciteit wordt opgewekt met zonnepanelen en een kleine windmolen. Alle apparaten zijn zeer energiezuinig, dus verbruiken nog maar een fractie van wat ze in 2009 verbruikten.

Uit: Energie en Onze Toekomst

TESTED & TRIED ON TEXEL **‘Op Texel wordt getest wat nog niet in Nederland mag.’**

Uitproberen zit in de Texelse cultuur. Texel is daarom een vruchtbare bodem voor het uitvoeren van de experimenten.

Voorbeeld van Tested on Texel

‘Individuele sanitaire blokken voor op campings, Sumwing, natuurontwikkeling in combinatie met recreatieparken, isolatiewol, TCA, Snelstart, Texel wool, STIFT, Stichting Duurzaam Texel, VVV organisatie structuur, duurzame jachthaven, hout CV Weijers, biomassapers en nog vele anderen...’

Op Texel wordt volop geëxperimenteerd binnen verschillende domeinen: voeding, wetenschap, recreatie, energie, visserij, enz. Zo heeft het NIOZ een methode ontwikkeld om systemen te certificeren die balastwater moeten ontdoen van exotische algen.

Texel heeft het potentieel om een testgebied te zijn dankzij het merk Texel, de eigengereidheid van de Texelaars, de kleinschaligheid, de aanwezigheid van onderzoeksinstituten en van potentiële testgroepen.

Keuze

‘Texel geeft energie’ kiest om in te spelen op deze kenmerken door zich te richten op het testen van nieuwe duurzame ontwikkelingen: Texel wordt een proeftuin voor duurzame innovatie.

Omslag

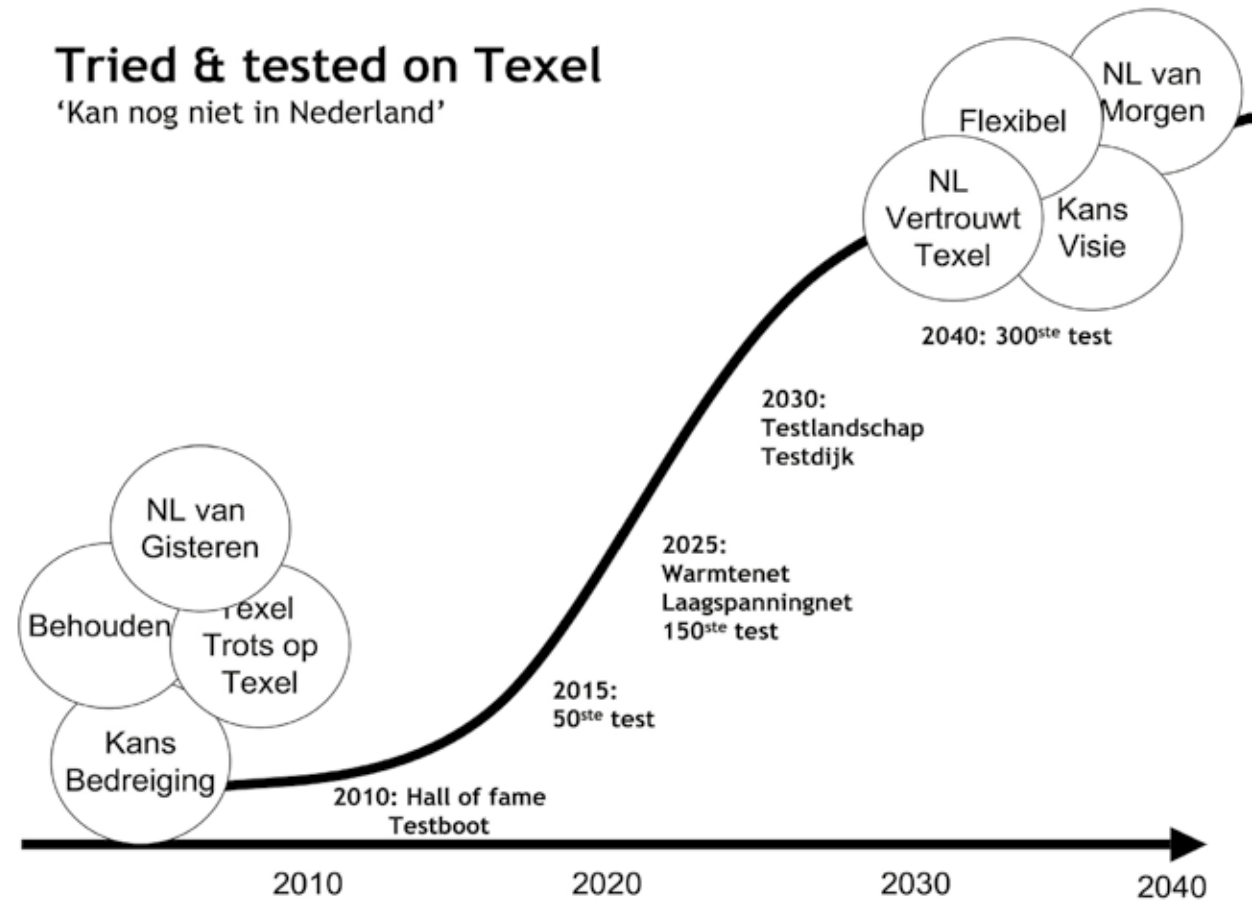
Van	Naar
Trots op Texel	Vertrouwen op Texel
Kans&bedreiging	Kans&visie
Behouden	Verkennen
NL van gisteren	NL van morgen

Toekomstbeeld

In 2040 vertrouwt Nederland haar strategische duurzame testwerk aan Texel toe. Texel wordt

Tried & tested on Texel

'Kan nog niet in Nederland'

geassocieerd met de toekomst van Nederland.

Hiervoor is in 30 jaar tijd een inhaalslag van 70 jaar gemaakt. In 2040 is Texel bezig met het verkennen van het Nederland van 2060.

300 wezenlijke tests voor de toekomst van Nederland hebben op Texel plaatsgevonden. Daarmee heeft Texel een strategisch plek verworven in de Nederlandse maatschappij.

In 2040 worden op Texel dingen uitgetest die nog niet in Nederland mogen.

In 2040 lever je bij de veerboot je eigen voertuig-sleutels in om plaats te nemen in prototypes van nieuwe vormen van vervoer. Symbolisch is in dat jaar Amalia als proefkoningin van Texel benoemd. Het Texel Proef Protocol maakt het mogelijk om snel voor elke aanvraag te beoordelen of Texel de proef wil en kan uitvoeren. Een proef is overigens niet noodzakelijk antecedent voor vervolg: Wat nu even mag, mag straks misschien niet meer.

In de periode tussen 2010 en 2015 is Texel vooral bezig met het creëren van de juiste voorwaarden. Het Texel Proef Protocol heeft een deel van de vaste regelgeving vervangen. Vanaf 2013 is een nieuwe belangrijke functie op Texel in het leven geroepen: in de volksmond de deeltijd dictator. Ondersteund door een adviescommissie van mensen uit de kennisinstituten op het eiland, bepaalt deze persoon uiteindelijk of een proef mag plaatsvinden en wanneer die moet worden gestopt. Door de successen te vieren is gaandeweg een andere houding op het eiland ontstaan ten opzicht van het testen van nieuwe ontwikkelingen: 'Je prettig blijven voelen bij het feit dat je niet precies weet wat je doet.' Vanaf het begin is Tested on Texel BV in het leven geroepen om projecten binnen te halen. Naast marketing voor consumenten, komt er ook Business to Business marketing voor Texel als testeiland.

De focus ligt op de strategische domeinen waar Texel zelf ook in wil investeren:

- Water en klimaat: profeiland voor nieuwe dijken, alg-vis-zilt teststation
- Bestuur: Regelluwe visie, gedreven innovatieruimte
- Energie: Energieleverende recreatiewoningen, warmtenet
- Landschap en Natuur: Ecoterra vult ecomare aan.

TESTLANDSCHAP TEXEL

Het Texelse landschap is aanzienlijk verfraaid doordat de duurzame en energie producerende bebouwing ook gebiedseigen is. Er is in kaart gebracht wat de typisch Texelse bouwelementen zijn en wat de verschillen per dorp en polder zijn. Op basis daarvan is een handvat voor architecten ontwikkeld waarmee ook moderne gebouwen, van woonhuis tot bedrijfsschuur, als passend bij de streek ervaren worden. Voor de 'catalogus gebouwen' is een serie aanvullende elementen ontwikkeld zodat die simpel passend te maken zijn. Ook zijn handvatten ontwikkeld voor welk bouwvolume en -vorm waar bij welke kavelgrote past. Een stolpboerderij op een kavel passend bij een arbeiderswoning past niet, hoe mooi hij ook is. Bouwplannen worden op het gebruik van deze handvatten getoetst. Er wordt druk gebruik gemaakt van een stimuleringsregeling om 'foutjes' uit het verleden te herstellen.

Verder dichtslibben van het open landschap met bebouwing is gestopt. Het overnemen van een agrarisch

bedrijf zonder het bouwblok is alleen nog mogelijk als dit niet tot een nieuw bouwblok leidt. Niet typisch Texelse vrijkomende agrarische bebouwing wordt gesloopt. De mogelijke woningen als compensatie worden landschappelijk geconcentreerd, in het buitengebied op vrijkomende bouwblokken. Hierdoor wordt een deel van de bouwblokken opgeheven.

Het tuinwallenlandschap is weer volledig in ere hersteld met een goede beheersregeling. In het Hoge berggebied is dat gekoppeld aan het gebruik van de percelen als schapenweide. Hier worden ook alle tuinwallen ecologisch beheerd. Het ursusgaas langs de tuinwallen is verwijderd. Ze worden weer meebeweid en jaarlijks wordt 50% van het niet meebeweide gedeelte gemaaid. Grasklokjes, muizenootje en Engels gras zijn weer talrijk aanwezig evenals de bijbehorende klokjesdikpootbij en de Texelse zandbij. Op andere plaatsen doet ongeveer 50% van de eigenaren mee aan het ecologische tuinwalbeheer. De tuinwallen fungeren daarmee als ecologische verbinding.

De Ecologische Hoofdstructuur is geheel ingericht en de resultaten zijn toonaangevend. De verbinding tussen Slufter en Waddenzee via Hanenplas, Roggesloot en Dorpzicht is robuust. Op Dorpzicht staat een grote oppervlakte onder invloed van het hier vlak aan de oppervlakte aanwezige zoute grondwater. De orchideerijke graslanden die langs de Roggesloot voorkomen hebben zich ook op Dorpzicht ontwikkeld. Dit gaat goed samen met het functioneren als broedgebied voor weidevogels en als foerageergebied voor onder andere rotganzen in de winter. Van de scheiding van natuur- en landbouwwater profiteert de natuur in de Roggesloot en op de oeverlanden. Langs de Rommelpot is het nieuwe natuurgebied zo ingericht dat optimaal wordt geprofiteerd van het kwelwater uit de duinen. Ook hier zijn orchideerijke graslanden te vinden. De strook is zo breed dat probleemloos een goede overgang naar het aangrenzende landbouwgebied kon ontstaan. In De Dennen is de waterafvoer zover mogelijk vertraagd. De vochtige bostypen nemen een grotere

oppervlakte in en de botanisch waardevolle graslanden als Alloo en Ploegelanden zijn in kwaliteit verder verbeterd.

Alle maatregelen langs de binnenduinrand hebben als resultaat dat de waterhuishouding in de duinen een stuk natuurlijker is geworden. De schade door de veranderde waterpeilen door ontginning van de duinen, de bosaanleg, polderpeilverlaging en kustafslag is een stuk verminderd. De kwaliteit van natte duinvalleien en vochtige heides gaat vooruit. Bijkomend voordeel is dat minder water dat in de winter in de duinen valt al in de winter in de poldersloten komt en naar de Waddenzee wordt uitgeslagen. De grondwatervoorraad onder de duinen herstelt langzaam, de duinen leveren in het groeiseizoen langer water aan de polder.

De herinrichting van Waalenburg heeft geleid tot de terugkomst van de kemphaan als broedvogel op Texel. Door de aangepaste waterhuishouding kunnen natuur en landbouw hier nu goed naast elkaar functioneren. De kwaliteit en oppervlakte van de

harlekijngraslanden is toegenomen. Ook de Noordse woelmuis doet het hier goed.

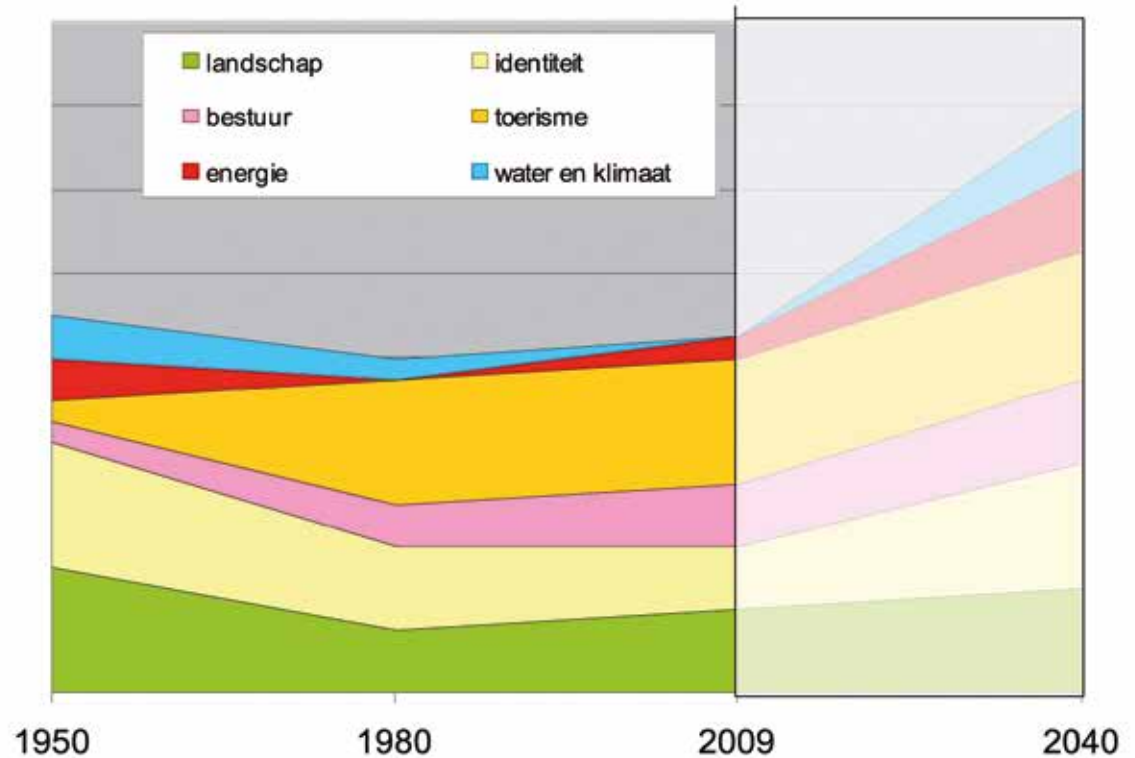
Dat Texel een voortrekkersrol is gaan vervullen in de zilte landbouw heeft als gunstig neveneffect dat de kwaliteit van de brakke natuurgebieden langs de Waddenzee sterk is verbeterd.

Kortom, de kwaliteit van de natuur overtreft de wensen van Natura 2000 en blijft één van de trekkers voor de toeristen.

De kwaliteit van de recreatievoorziening is goed op peil. Het Verbeterplan Recreatieve Infrastructuur Nationaal Park Duinen van Texel was de aanzet tot een grote verbeterslag. De financiering van het onderhoud en verdere verbetering is via een fonds veilig gesteld. Door deze basis kan ook goed op subsidiekansen worden ingesprongen. 'Geef uw auto ook vakantie' is een kreet met inhoud geworden. De toerist die zich met eigen auto over Texel verplaatst is een uitzondering geworden. Er is een gevari-

eerd pakket aan alternatieve manieren om je goed en voordelig te verplaatsen. Al het gemotoriseerd verkeer wordt elektrisch aangedreven. De betonnen fietspaden worden op veel plaatsen als energieopwekker gebruikt, de vergoeding hiervoor gaat in het onderhoudsfonds recreatieve infrastructuur.

Duurzaam kapitaal

DUURZAAM KAPITAAL EN DYNAMIEK NA 2009?

In 2040 heeft Texel een duidelijk profiel gekregen waarmee Texelaars zich kunnen identificeren. Het eiland heeft 2 nieuwe kurkten er bij: Texel is een eiland geworden waar wereldwijd mensen komen opladen en zich laten inspireren door de proeftuin Texel. Naast het ontstaan van de nieuwe energie sector trekt het eiland allerlei innovatieve bedrijvigheid aan.

Met de rol van duurzaamheidsproeftuin is het duurzame kapitaal van het eiland vergroot. Het bestuur en zelforganiserend vermogen hebben zich sterk ontwikkeld door de omslagen die plaatsvonden in de water-, klimaat-, vervoer- en energiedomeinen.

PROJECTEN DIE DE TOEKOMST BEPALEN

In deze paragraaf wordt een lijst gegeven van projecten die op korte termijn kunnen worden uitgevoerd om de drie toekomstbeelden (echte energie, oplaadstation Texel en Tested&tried on Texel) te verkennen.

Status project:

✓ = loopt

© = concept

BELEVEN VAN HET BELEVEN ACTIE-ONDERZOEK ✓

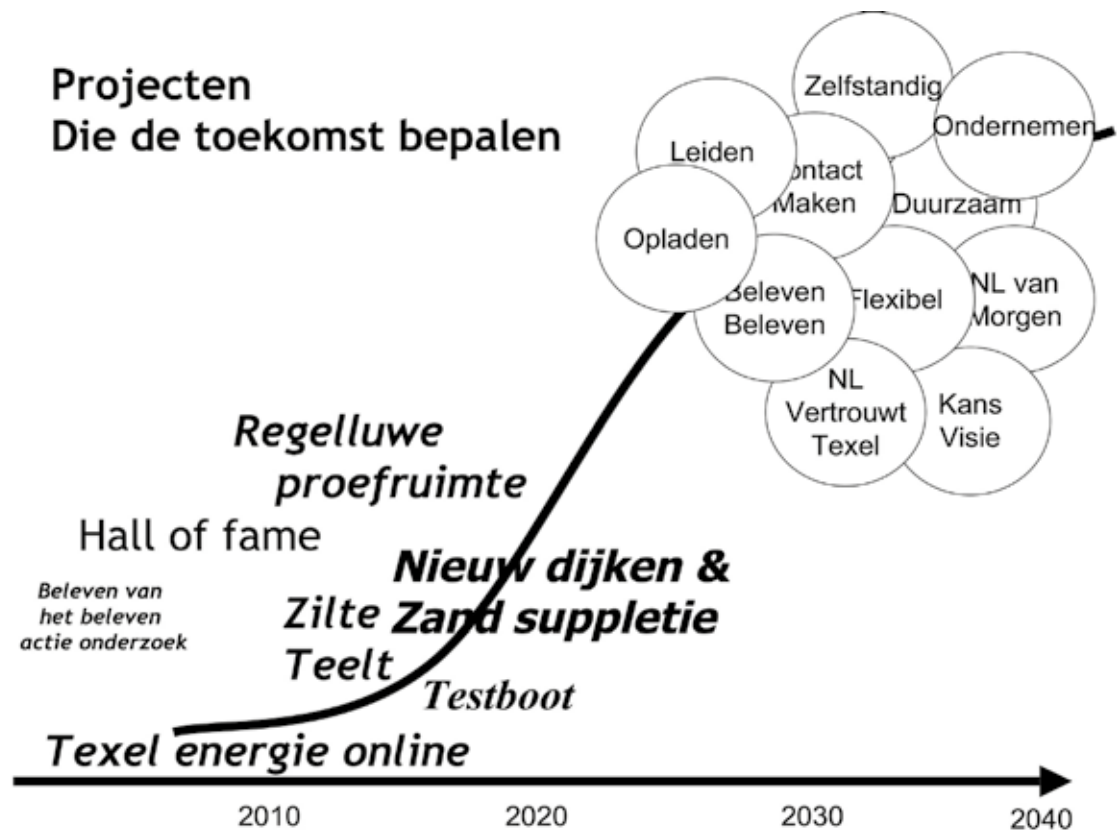
Actieonderzoek waarin mensen met een gave voor menselijke energie samen met ondernemers en deskundige uit toerisme, horeca en zorg gaan pionieren met het samenstellen en aanbieden van 300 persoonlijke energieprogramma's. De resultaten worden eilandbreed opgeschaald.

ZILTE TEELT ✓

Dit project beoogt om al in een vroeg stadium te kijken naar de gevolgen van verzilting, de mogelijkheden voor de landbouwsector om zich daaraan aan te passen en dit zodanig te doen dat het kenmerkende landschap van Texel zoveel mogelijk in stand wordt gehouden. Een eerste reeks interviews op Texel laat zien dat velen op Texel, ook de toeristen, zich nog nauwelijks bewust zijn van de op handen zijnde gevolgen van klimaatverandering en in het bijzonder de verzilting. Dit project beoogt ook om mensen meer bewust te maken van de gevolgen van klimaatverandering voor Texel, en in het bijzonder de gevolgen met betrekking tot verzilting en de mogelijkheden die er zijn voor een andere teelt. Een - letterlijke - proeftuin en educatiecentrum zijn onderdeel van dit project.

REGELLUWE PROEFRUIMTE ©

Tested on Texel BV wordt opgericht. Een groep van Texel-liefhebbers uit het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de wetenschap verkent de behoefte aan testen en ontwikkelt simultaan het Texel proefprotocol.

HALL OF FAME, WALK OF FAME © TESTED ON TEXEL

Bestaande innovatieve projecten uit het heden en het verleden van de visserij, de landbouw, toerisme, kunst, etc. worden gevierd in de Tested on Texel Hall of Fame. Bij het gemeentehuis kan iedereen lopen over de Walk of Fame. Pioniers en mensen die ooit hun nek uitstaken krijgen een speciale plek. Texelse vindingen worden tentoongesteld en uitgelegd.

TESTBOOT ©

Tijdens de bootreis worden consumenten producten en diensten aangeboden die je kunt testen tijdens je verblijf op het eiland. Ervaringen en bevindingen worden tijdens de terugreis geëvalueerd.

NIEUWE DIJKEN & ZANDSUPPLETIE ✓

Texel biedt zich aan om een testgebied te worden voor nieuwe dijken en zandsuppletie.

Dijken waarin je kunt wonen en werken, die breder zijn en desnoods af en toe kunnen overstromen.

Dijken met prachtig uitzicht, die ook een bijzonder attractie zijn om naar te kijken en overheen te wandelen.

Texel neemt het initiatief door een ontwerp- en planningsproces op te starten met eigenaren en pionierende ingenieurs.

TEXEL ENERGIE ONLINE ©

Alle elektriciteit wordt via een kabel aangevoerd op Texel. Op dit moment is het niet mogelijk gebleken om het instantane energieverbruik te monitoren. De gegevens worden niet zomaar beschikbaar gesteld.

Wil Texel haar doelstellingen halen is het van groot belang om een collectief bewustzijn en begrip te krijgen van het huidige energieverbruik.

Wat is de basisbelasting? Waaruit is dat opgebouwd?

Wat is de piekbelasting? Hoe komt deze tot stand?

Dit jaar nog wordt een website gelanceerd waar het energieverbruik van Texel online kan worden gevolgd. Vervolgens wordt dit verbruik toegelicht voor verschillende doelgroepen: toeristen, bewoners, ondernemers, beleidsmakers en natuurlijk energieleveranciers.

COLOFON URGENDA

Op het DuurzaamheidsFestival op 21 juni 2007 werd de URGENDA⁵ gelanceerd door een tiental duurzame innovatie programma's. Initiatiefnemers en ondertekenaars achter deze urgente agenda willen Nederland sneller duurzaam maken. Zij doen dit met een lange termijn visie en een concreet actieplan dat meteen begon. Om te laten zien wat duurzaamheid betekent worden 5 icoonprojecten gestart. Texel zou bij uitstek een prachtig icoon voor duurzaamheid kunnen worden. Stichting Duurzaam Texel kreeg daarom tijdens het festival de URGENDA ICOONPRIJS uitgereikt.

De gemeente Texel zelf heeft al grote ambities, bijvoorbeeld op het gebied van energie. Zij wil in 2020 al haar eigen energie duurzaam opwekken en energie onafhankelijk worden van het vaste land.

Een duurzaam eiland is echter meer dan een zelfvoorzienend, klimaatneutraal eiland. Wat "duurzaam" betekent voor Texel is een zaak van

de Texelaars zelf: wat is voor hen duurzaamheid? Om dat uit te vinden startte het Urgendateam in 2008 met een dertigtal interviews met "friskijkers en dwarsdenkers" op het eiland. We vroegen hen hoe een duurzaam Texel er in 2040 uit zou kunnen zien. We vroegen hen ook wie voor hen de koplopers op Texel zijn. Wie zijn de pioniers, de innovatoren? Wie steken hun nek uit voor duurzaamheid? Na vele interviews en vele vragen, werd een 15-tal koplopers geselecteerd, waarmee verkend werd wat de mogelijkheden zijn voor Texel als proeftuin voor duurzaamheid.

Het resultaat, "Texel geeft energie", is een visie en actieplan om langs verschillende wegen een innovatief, bijzonder en duurzaam eiland te worden. Met dit actieplan kiest Texel voor nieuwe dynamiek door zich te ontwikkelen tot duurzame proeftuin voor Nederland. Samen met de andere Waddeneilanden kan Texel de komende 30 jaar als proeftuin dienen voor allerlei duurzaamheidsexperimenten, waarvan

HET WADDENEILAND VORMT EEN MOOIE AFGESCHIEDEN EENHEID, WAT UITSTEKENDE MOGELIJKHEDEN BIEDT OM TEXEL TE ONTWIKKELEN TOT PROEFTUIN VOOR NEDERLAND OP HET GEBIED VAN DUURZAAMHEID

geleerd wordt, die zichtbaar zijn en die later verbreed en opgeschaald kunnen worden, ook naar andere gebieden. Texel blijft een zeer zichtbaar, bijzonder en mooi eiland, met innovatief elan!

Namens het Texel URGENDA team danken wij alle koplopers die hebben deelgenomen aan de totstandkoming van dit actieplan.

Urgenda Texelteam

Marjan Minnesma, directeur stichting Urgenda

Jan Rotmans, voorzitter stichting Urgenda

Pepik Henneman, redactie en arena procesbegeleiding, directeur Meneer De Leeuw

DE URGENDA: EEN URGENTE AGENDA VOOR NEDERLAND

‘Nederland is een unieke Delta door zijn uitzonderlijk hoge concentratie van mensen en activiteiten, grotendeels onder de zeespiegel op een deels slappe bodem. Dit biedt veel economische voordelen maar zorgt ook voor een enorme druk (...) In 2037 zijn we met een miljoen meer mensen, aanzienlijk meer huizen, 50% meer auto’s, drie keer zoveel vliegtuigen en nog minder ruimte. Het wassende water komt aan alle kanten op ons af, van onder, van boven, van achter en van voren. Het veranderende klimaat zal leiden tot regelmatig voorkomende extreem droge en hete zomers zoals in 2003.(...) Maar ook in sociaal opzicht zal ons land ingrijpend gaan veranderen. In 2037 zal Nederland sterk vergrijsd en verkleurd zijn. Eén op de twee Nederlanders zal dan ouder zijn dan 50 jaar, een kwart van de bevolking zal bestaan uit 65-plussers en een derde uit allochtonen. De zorgbehoefte zal explosief toenemen en Nederlanders zullen in 2037 een derde van hun inkomen aan de

zorg besteden. Een op de vijf arbeidzame mensen zal in de zorg werken en er zal een enorme krapte op de arbeidsmarkt ontstaan.

Nederland staat dus voor een enorme fysieke en sociale opgave. De URGENDA is een actie programma om Nederland sneller duurzaam te maken, o.a. om ons landschap en onze ruimte zo te transformeren dat het klimaat- en waterrobuust is, schoon en mooi, toegankelijk en goed bereikbaar. Dit kost echter 1 à 2 generaties en kan slechts in kleine, maar wel gerichte stappen.

De URGENDA ziet Nederland als een duurzaamheidsproeftuin. Nederland kan hierin een voorbeeld worden voor andere landen in de wereld.

Kijk voor meer informatie op www.urgenda.nl

⁵ www.urgenda.nl

